

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSÉSZET- ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR IRODALOM- ÉS KULTÚRATUDOMÁNYI
DOKTORI ISKOLA

Történelem- és megváltásképzetek Bereményi
Géza *Legendárium* és *Vadnai Bébi* című
regényeiben

doktori értekezés tézisei

Készítette: Pikó András Gáspár

Modern magyar irodalom és kultúra doktori program

Témavezető: Dr. habil. Szabó Gábor Zsolt

Programvezető: Prof Dr. Szilágyi Zsófia egyetemi tanár, DSc

Szeged

2024

Köszönetnyilvánítás

Doktori értekezésem megírása idején egy aktívan támogató egyetemi közeg vett körül. Ezért szeretnék köszönetet mondani mindenekelőtt témavezetőmnek, Dr. habil. Szabó Gábornak, aki szinte a kezdetektől figyelemmel kísérte egyetemi tanulmányaimat, biztatott a doktori iskolába való jelentkezésre, és a disszertáció elkészítésében is végig segítségemre volt. Köszönettel tartozom továbbá Prof. Dr. Hansági Ágnesnek, akinek segítségére és tanácsaira bármikor számíthattam, elméleti és egyéb témákban egyaránt. Az általa vezetett Culler-kör éveken át termékeny és folyamatosan inspiráló szellemi közeget jelentett, az ott átbeszélte elméleti szövegek nem egyszer közvetlenül bekerültek a disszertációm szakirodalmi apparátusába. Ezért köszönet illeti a Culler-kör minden egykori tagját is. Köszönettel tartozom továbbá Prof. Dr. Szilágyi Zsófiának, Dr. habil. Bombitz Attilának, Dr. habil. Sággy Miklósnak, és Prof. Dr. Szajbély Mihálynak a doktori disszertációm elkészítése során adott alkalmi tanácsaikért és segítségükért.

Tézisek

Bereményi Géza 35 év kihagyás után tért vissza újra szépirodalmi kötettel, ez volt a *Vadnai Bébi* című regény 2013-ban. Szórványos novellaközlései, retrospektív kiadásai, valamint drámakötetei az eltelt idő alatt is voltak, de a nagyobb ívű, önálló kötetben megjelenő szépirodalmi közlésformára az 1978-as *Legendárium* óta ez volt az első példa. A kritika visszafogott ünnepléssel fogadta a könyvet, jellemzően a nagyszerű alapanyag időnként kissé suta és elnagyolt megvalósítását, a nyelvezet esetlenségeit, valamint a túlzottan filmszerű jelleget felróva. Mindezek mellett ugyanakkor a regény tartalmi és poétikai jellegeiben egyaránt olyan fejlődési ívbe illeszthető az előző írói szakasszal, onnan is első sorban a *Legendáriummal*, hogy az életmű egészének kritikai és tudományos feldolgozásához elengedhetetlenül szükséges volt a két regény részben összevető, elméleti irányultságú, mélyebb elemzését elvégezni.

A *Legendárium* egy család történetét jeleníti meg kiragadott képekben, egyes családtagok, ősök, vagy hozzájuk rendelt, elkülöníthető narrátori hangok megszólaltatása által. Ezen hangok polifóniája a történelemhez való viszony révén egy fokozatossági sorrendbe rendezhető, amelyről a regény végére kiderül, hogy egy eszkatologikusságra irányuló, célelvű narratíva megalapozását szolgálja. A teleologikusság tartalmi szinten is kétszeresen érvényesül: a cél maga az, hogy legyen cél, ami által az egymást követő generációk élete értelmes folyamattá rendeződhet. Ugyanakkor ez a legfőbb poétikai szervezőelv is: az eltérő nyelvezetű, hangvételi és műfajiságú szegmensek ennek révén, mintegy visszamenőleg rendeződnek családi történetfűzerré, amelynek értelmezéséhez a legtermékenyebb elméleti alapot Walter Benjamin történelemelméleti fejtegetése jelentette. Benjamin szerint a jelen generációja és az egykor élt nemzedékek között „titkos megállapodás” van, a múltat pedig éppen ezért úgy kell megidézni, hogy az a jelennel egy sajátos, „messiási” konstellációba rendeződve a jelenleg élőknek az elnyomás alóli felszabadulás esélyét adja meg, mivel „csak a megváltott emberiség számára adatik meg, hogy múltjának bármely pillanatát felcítálja.”¹ Mindez a záró, *Anna* című fejezet nagyszabású allegóriájában teljesedik be, ahol egy diszfunkcionális házasság felbomlása, valamint az ennek helyszínéül szolgáló, kastélyból átépített állami gazdaság az újkorig visszanyúló magyar történelmet látszik megtestesíteni. Az eszkatologikusság groteszk és ironikus formában jelenik meg: a házaspár nőtagja újrահázasodni készül, volt férje pedig önkéntes száműzetésbe vonul egy presszóba. Mindennek ellenére a létmódként felfogott

¹ Walter BENJAMIN, *A történelem fogalmáról*, (ford.: Bence György) = öő, *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok*. (ford.: Bence György et al.) Budapest, Magyar Helikon, 1980, 960–974., 962.

lehetségesség, potencialitás mégis fenntartja az egyéni és kollektív megváltás esélyét: Giorgio Agamben szerint Franz Kafka *A Törvény kapujában* című rövid írásának² vidékről jött embere valójában kijátssza a törvényt azzal, hogy egy életen át a kapuban várakozik, és fenntartja a cselekvés és nem-cselekvés egyidejű lehetőségét, míg a törvény hatályát nem veszti.³ A *Legendárium* János-alakja, aki volt feleségének újraraházasodása előtt beköltözik az állami gazdaság presszójába, pontosan ezt a kiváró, várakozó álláspontot testesíti meg, ahogy maga a kastély-gazdaság a szintén Agamben által „végeérhetetlen archívumként” felhalmozódó múlt hagyományát, melyhez csak esztétizálás útján lehetséges viszonyulni.⁴

A *Vadnai Bébire* áttérve már a munka korai szakaszában világossá vált, hogy a *Legendárium*hoz alkalmazott szempontokat jelentősen ki kell bővíteni. A poétikailag jóval homogénebb, egyetlen főszereplőre fokalizált narrációjú szöveg már az elején egy fiatalember énkeresésének, pályakezdő íróként átélt vívódásainak és viszontagságainak, valamint a nagyon konkrétan meghatározott, 1970-es évek eleji Budapest alternatív és avantgárd szubkultúráinak bemutatásával alapozza meg a cselekmény elindulását. Ugyancsak fontos, és már a regény elején nagy súllyal jelen lévő témák a névadás, valamint az én megképzése, az identifikáció lehetőségei. Az elsőként kiemelt motívum ezért az írás, írói szerep és a megnevezés. A főszereplő Dobrovics saját nevéhez való viszonya, a legfőbb életcélként meghatározott írói alkotás és az elsődleges szociális közeget jelentő avantgárd ifjúság normái többszörös, reflektált ellentmondásba kerülnek: mindehhez a legfontosabb teoretikus támpontot a Paul Ricœur nevéhez köthető narratív identitás elmélete adta.⁵ A fejezet ugyanakkor olyan félreérthetetlenül utal az 1960-as, 70-es évek fordulójának irodalom-és kultúrpolitikai miliójére, hogy Dobrovics belső monológjait, kiszólásait és az írói szereppel való belső meghasonlását metafikciós kommentárokként, irodalom-és kultúratörténeti kontextusban is számításba kellett venni. Az irodalomról, írói szerepről általában véve tett megjegyzések egyszersmind egy életművön belüli dialogikus viszonyt is kiemeltek: *A svéd király* kötet nyitó novellájával a *Vadnai Bébi* a főhős nevéen kívül is számos kapcsolatot tart fenn, melyek szinte tálcán kínálták magukat összehasonlításra az életmű fejlődési íve, belső szövegközi kapcsolatai és önreflexivitása

² Franz KAFKA, *A törvény kapujában* (ford. Gáli József) = uő, *Elbeszélések* (ford.: Antal László et al.) Budapest, Európa Könyvkiadó, 2009, 237-239.

³ Giorgio AGAMBEN, *The Messiah and the Sovereign. The problem of Law in Walter Benjamin.* = uő, *Potentialities. Collected Essays in Philosophy.* (szerk. és ford.: Daniel Heller-Roazen) Stanford, CAL, Stanford University Press, 1999. 160-176.,

⁴ Giorgio AGAMBEN, *The Melancholy Angel* = uő, *The Man Without Content* (ford.: Georgia Albert), Stanford, CAL, Stanford University Press, 1999. 104-118.

⁵ Paul RICŒUR, *A narratív azonosság* (ford.: Seregi Tamás) = *Narratívák 5. Narratív pszichológia.* szerk.: László János, Thomka Beáta. (ford.: Seregi Tamás et al.) Budapest, Kijarat Kiadó, 2001, 15–27.

tekintetében. A következő, külön szegmensbe emelt téma ugyancsak ehhez köthető: a *Vadnai Bébi* szövege Dobrovics munkájaként szerepeltet egy Bereményi Géza-novellát, melynek ráadásul az álcázás, szerepjáték és identitáscsere a fő szüzséi. A *Vadnai Bébi* tehát öntükrözésben, önreferencialitásban túllép a „saját eredetét elbeszélő szöveg” kategóriáján, és magának a szerzőnek a virtualizált alakját is a metaleptikus mátrixba kapcsolja. Itt Wolfgang Iser, Gérard Genette, Lucien Dällenbach, valamint Hayden White művei⁶ adják az elméleti háttérrel: a *Vadnai Bébi*, de ezen túl a Bereményi-életmű nagy részének egyik sarkalatos pontja az *imaginárius* kategóriája, amely szerint a szépirodalmi szöveg valóságban referencializálható elemei valójában az olvasó tudatában képződnek meg olvasás közben, és ezért a csak „mintha” hasonlítanak a valóságra, megfeleltethetőségük feltételes módú. A *Vadnai Bébi* öntükrözései termékenyen erősítik ezt a jelleget, és a regényben megképződő szilárd ismeretelméleti és morális alapok – nevek, identitások, erkölcsi normák – mellett a szerző alakjára, teljes életművére is kiterjednek.

Az 1970-es évek Budapestjének neoavantgárd művészeti szcénája szintén nagy súllyal esik latba már a regény elején, ezért a körükben eltöltött szentestét elbeszélő fejezet kapcsán indokolt volt bővebben kitérni rá. Ehhez elsősorban Havasréti József alapvető történeti munkáját használtam fel.⁷ A metafikciós elem már a közeg és a szereplők ábrázolásában visszatér, de ugyancsak itt kerül sor egy – szintén Bereményi írói indulására rimelő – irodalmi antológia kritikájának felolvasására. Mindehhez valamelyes emlékműállító jelleg is társul, ugyanakkor a teljeskörű elemzéshez Mihail Bahtyin karneválról,⁸ Julia Kristeva poétikus nyelvről és az alakulásban lévő alanyról,⁹ valamint – a megjelenő rendőri karhatalom miatt – Louis Althusser interpellációról írott tézisei¹⁰ adják a fő elméleti támpontokat. Ugyancsak reflektálni kellett a cselekmény 1970-es években játszódó szála mellett a másik, 1940-es

⁶ Wolfgang ISER, *A fiktív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényein* (ford.: Molnár Gábor Tamás) Budapest, Osiris Kiadó, 2001., Gérard GENETTE, *Metalepszis. Az alakzattól a fikcióig.* (ford.: Z. Varga Zoltán) Kalligram, Pozsony, 2006., Gérard GENETTE, *Figures III*, Paris, Seuil, 1977, 243-246., 244. idézi: Dorrit COHN, *Metalepszis és mise en abyme* (ford.: Z. Varga Zoltán) = *Narratívák 6.*, 113-122., Lucien DÄLLENBACH, *The Mirror in the Text* (transl.: Jeremy Whiteley, Emma Hughes) Chicago, IL, The University of Chicago Press, 1989., Hayden WHITE, *A modern esemény.* (ford.: Scheibner Tamás) = *Tudomány és művészet között*, szerk.: Kisantal Tamás (ford.: Scheibner Tamás et al.), Budapest., L'Harmattan – Atelier, 2003. 265-286.

⁷ HAVASRÉTI JÓZSEF, *Alternatív regiszterek. A kulturális ellenállás formái a magyar neoavantgárdban.* Budapest., Typotex, 2006.

⁸ Mihail Mihajlovics BAHTYIN, *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája. Rabelais és Gogol – A szó művészete és a népi nevetéskultúra. Szatíra.* (ford.: Könczöl Csaba, Raincsák Réka) Budapest, Osiris Kiadó, 2002.

⁹ Julia KRISTEVA: *Egyik identitásból a Másik(ba)* (ford.: Farkas Anikó) = Helikon, 41, 1995, 62-79.

¹⁰ Louis ALTHUSSER, *Ideológia és ideologikus államapparátusok* (ford.: László Kinga) = *Testes Könyv I.*, szerk.: Kiss Attila Atilla, Kovács Sándor s.k., Odorics Ferenc.(ford.: László Kinga et al.) Szeged, Ictus-JATE, 1996. 373-412.

évekbeli idősík szövegbeli jelenlétére, az ehhez tartozó főbb karakterek felvezetésére, a kettő közötti párhuzamokra. Dobrovics az 1970-es években megszállottan érdeklődni kezd a múlt, konkrétan a születésének időszaka, az 1940-es évek iránt, valamint barátjával, Doxával közösen nyomozni kezdenek kettejük esetleges testvéri viszonya, majd Doxa apjának kiléte iránt. Ez által kiderül, hogy a címadó Bébi-karakter, az 1940-es évekbeli ünnepezt úrilány valójában Doxa anyja. Mindez már előrevetíti múlt és jelen konvergenciáját, a két generáció sorsközösségét, egyszersmind kiteljesíti azokat a tematikus kereteket, melyek között a cselekmény további része kibomlik. Ugyanezt a poétikát erősíti az idősíkok váltakozása a narrációban, majd összeérésük az idős Bébi történetmesélésében. A budapesti térbeli közeg, az utcák, terek történelmi múlttal telítettként, egyszersmind elidegenítettként és távoliként való ábrázolása Marc Augé nem-helyekről szóló elmélete¹¹ mentén bizonyult a legjobban megragadhatónak. Dobrovics „Tegnapban” való elmerülését egy újonnan felvett, hatósági végzés által jogalanyként számára kijelölt identitás, a „rosszhiszemű, jogcím nélküli ottmaradó” is visszatükrözi, melynek kapcsán viszonylag rövid időn belül harmadszor jelenik meg az aláírás motívuma: ennek szintén temporális, múlt és jelen összetett viszonyához köthető vonatkozásaira Jacques Derrida elméletének¹² felhasználásával lehetett rávilágítani. A *Vadnai Bébi*ben nem pusztán a tematika egyik alappillére adja múlt és jelen kapcsolata, az ember és térbeli közege idővel való telítettsége, de az elbeszéléstechnika egyik legszembetűnőbb vonása is az idővel való játék, melynek a műfajiság és a diegetikus szintek, a különböző elbeszélőkhöz rendelt saját idők szempontjából is nagy jelentősége van. A főszereplő nem pusztán egy fejlődési ívet tesz meg bizonyos idő alatt, hanem történelmi korok határán áll, és körvonalazódó sorsfeladata is a múlttal, a szülők generációjával való számvetés: a *Vadnai Bébi* műfajisága, Mihail Bahtyin nevelődési regényről írott tézisei¹³ alapján, a fejlődésregény irodalmi hagyományához köthető. Ugyanakkor a megismerés, beavatás folyamatai sajátosan ambivalensek, inverzek és ironikusak: a regény műfajisága és hagyományokhoz való viszonya így az *agnosztikus beavatásregény* kategóriája, az emlékezés rekonstruálásának prousti gesztusa, és a valóság-referenciális és fikciós elemek keveredésére építő doku-fikció hármassága mentén határozható meg.

¹¹ Marc AUGÉ, *Nem-helyek. Bevezetés a szürmodernitás antropológiájába* (ford.: Fáber Ágoston) Budapest, Műcsarnok Nonprofit Kft., Budapest, 2012.

¹² Jacques DERRIDA, *Aláírás esemény kontextus.* (ford.: Kicsák Lóránt) = *Performatív fordulatok.* szerk.: Antal Éva, Kicsák Lóránt, Széplaky Gerda. (ford.: Kicsák Lóránt et al.) Eger, Líceum Kiadó, 2015. 43-69.

¹³ Mihail Mihajlovics BAHTYIN, *A nevelődési regény és jelentősége a realizmus történetében* (ford.: Orosz István) = uő, *A beszéd és a valóság.* (ford.: Orosz István, Könczöl Csaba) Budapest, Gondolat Kiadó, 1986. 419-478.

A megnevezés kulcsfontosságú tematikus elem és poétikai kérdés, ugyanakkor a cselekményben, Dobrovics számára szinte túl könnyű, végső soron tét nélküli aktusként ábrázolja a szöveg. Ez a körülmény kihat az én megalkotásának, és a nyomozás-szálhoz kötve az apa utáni kutatásnak, a metafizikai origópont kijelölésének lehetőségeire. Amennyiben mindezek a tényszerű, racionálisan feldolgozható információ szintjén maradnak, úgy nem tölti be a nekik szánt revelatív szerepet. A megnevezés tehát egyszerre létfontosságú és banális: az elméleti megalapozáshoz itt Ludwig Wittgenstein *Filozófiai vizsgálódások* című művének híres 49. tételét¹⁴ használtam fel. Az apa utáni kutatás talán eleve hiábavalóságra és kudarcra ítéltetett, de az időközben felmerülő számos lehetséges, „megnevezett” apafigura és fedőtörténet már előrevetít valamit abból, ahogyan a regény a tényszerű igazság kategóriáját kimozdítja és újrafogalmazza. A megnevezett apák (és anyák) kiléte lényegtelen ugyan, és feltehetőleg a tényleges apa kiléte is „csak” egy információ: de az ebben impliciten jelenlévő körülmény, az igazság és a metafizikai fundamentum szétszóródása, képlékeny és megfoghatatlan mivolta a sorjázó fedőtörténetekkel és ál-apákkal egyre inkább kitapinthatóvá válik.

A megismerés ugyanakkor erotikus vonatkozással is bír: a címszereplő Bébi már idős asszonyként, az 1970-es évek idősíkján bizalmába fogadja Dobrovicsot, és megosztja vele a II. világháború idején átélt szerelmének, gyermeke születésének történetét, ezt pedig a narráció a két szereplő közötti erotikus feszültséggel vezeti fel. Az implicit állítás, miszerint az érzéki megtapasztalás felsőbbrendűséget élvez a racionális megértéssel szemben, itt válik először igazán kézzelfoghatóvá: Bébi egyértelmű utalást tesz rá, hogy csak azért nyílik meg a fiatalembernek, mert az nem kiismerni és megérteni akarja, hanem vonzódik hozzá. Ez az írás és identifikáció kérdéseire is hatással van: Bébi irodalmi témává válik Dobrovics számára, ami által alkotói attitűdje új szintre emelkedik, és az írói szereppel szemben gátlásai és félelmei is elkezdnek feloldódni. Az írással magát kétszeresen is (íróként, és az életéből merített történetek irodalmi reprodukálásával) megalkotni akaró Dobrovics végül nem eltörli, hanem átlényegíti identifikációs folyamatának korábbi stádiumait, és megtanul együtt élni ezek múltékonyságával: az elidegenítettség és a szilárd kategóriák illuzórikussága, illékonysága ellenére így tud fogódzót találni és elindulni egy önazonos, alkotói élet felé. A regény elejének visszatérő motívumai ismét a narratív identitás fogalma felől bizonyultak megragadhatónak: a

¹⁴ Ludwig WITTGENSTEIN, *Filozófiai vizsgálódások*. (ford.: Neumer Katalin), Budapest, Atlantisz Kiadó, 1992.

korábban hivatkozott ricœur-i téziseket Tengelyi László *Élettörténet és sorseseemény* című szövegében¹⁵ írott állításaival egészítettem ki.

Ahogy az identitások, az én stádiumainak egymás után sorjázását kezdi elfogadni, a szöveg újabb identitásokat ruház Dobrovicsra saját belső monológjain, másoktól származó megnyilatkozásokon, vagy a narrátori hangon keresztül, amelyek tovább mélyítik a múlttal és az előző generációval való kapcsolatát. A Bébivel és Doxával szemben felöltött „orvos”-szerep nem csak Doxa apját idézi fel, de – ismét utalva a narratív identitás elméletére – a történet meghallgatása, formába öntése, esetleges továbbadása által mások, jelesül a két másik központi karakter számára is identitás-teremtő potenciállal bír. Az orvos az író allegóriája is, az irodalom és az emberi psziché pedig sok szempontból egymás analogonjaiként viselkednek, ami ezek vizsgálatára is érvényes: itt Peter Brooks pszichoanalitikus kritikáról írott szövege,¹⁶ Daniel Dennett narratív énről írott tézisei,¹⁷ valamint Michel Foucault írás és halál viszonyáról szóló esszéje¹⁸ adtak elméleti támaszt az elemzésnek. A kulturális utalások hálója is bővül: a főszereplőt hercegnek is nevezik, ami a Nibelung-énektől a Bibliáig bővíti az utalások hálóját, valamint Doxával is fokozatosan átalakul a szerepe, és a feltételezett testvéri, majd unokatestvéri viszonyt fokozatosan egy képletes atya-fiú-reláció váltja fel.

A főszereplő számára a névadás nem pusztán az önazonosság megszerzésének, a világban való eligazodásnak, valamint a szépirodalmi alkotó munkának az instrumentuma, de kívülről kapott sorsfeladat is, mégpedig egy „szimbolikusan értett gyerek” viszonylatában. Ez Bébi szerelme és anyasága történetének megírására utal, amely szinekdochikusan a szülők teljes generációjának reprezentánsaként van jelen. A *Vadnai Bébiben* a leszármazásnak határozott kollektív jellege van, minden tényleges vérségi kapcsolaton túl egy egész generáció származik egy egész generációtól, így a megnevezett szülők között szétszórt eredet sem csak a metafizikai fundamentumok képlékenységét illusztrálja. Ez némileg új megvilágításba helyezi azt a történelemképet, amely a *Legendárium* lapjain körvonalazódott. Az 1978-as regényben az ősök ütközésbe kerültek a történelemmel, megvívták vele a maguk harcait, és ennek révén az általuk, vagy róluk adott beszámolók elidegeníthetetlenül beépültek egy későbbi, megváltásra irányuló

¹⁵ TENGELYI László, *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest, Atlantisz Kiadó, 1998

¹⁶ Peter BROOKS, *A pszichoanalitikus kritika eszméje*. (ford.: Szamosi Gertrúd) = *Pszichoanalízis és irodalomtudomány. Szöveggyűjtemény*. szerk.: Bókay Antal, Erős Ferenc (ford.: Bodor Péter et al.) Budapest, Filum Kiadó, 1998. 42-55.

¹⁷ Daniel DENNETT, *Consciousness explained*. New York, NY, Little, Brown and Company, 1991, 426-430. ford. és idézi: PLÉH Csaba, *A narratívumok mint a pszichológiai koherenciateremtés eszközei*. = uő, *Hagyomány és újítás a pszichológiában. Tanulmányok*. Budapest, Balassi Kiadó, 1998. 365-384.

¹⁸ Michel FOUCAULT, *Az igazság és az igazságszolgáltatási formák*. (ford.: Sutyák Tibor) Debrecen, Latin Betűk, 1998.

narratívába, a záró *Anna*-fejezetben pedig allegorikusan megtestesítették a kollektív múltat és jelent. A *Vadnai Bébi* esetében ennél jóval konkrétabb és explicitebb a viszony: a fókuszba kerülő egyének egész nemzedékük nevében járnak el, tetteik kortársaikra és szüleikre közvetlen, kimondott megváltó potenciállal bírnak. Dobrovics atyai szerepbe kerül a nála idősebb Doxával szemben: ugyanakkor a korosztályokban általános nevek, elnevezések arra utalnak, hogy az 1940-es évek nemzedéke általában véve megmaradt gyermeki státuszban, még idős emberként is a gyermekségre utaló beceneveiket használják, ami a felnövés kollektív elmaradása által ismét Dobrovics orvosi szerepéhez és névadási feladatához kötődik. A dichotómia, amely a karaktereket a hatalomhoz képest elfoglalt pozíció mentén kettéosztja, végül a leszármazási viszonyok által két ízben is mintegy képletesen dialektikaként végzi: az 1940-es években a keresztény-nemzeti kurzusban hívő, antiszemita mintapolgár és a dekadens életet élő zsidó úrilány viszonyából születik meg a későbbi Doxa, míg maga Doxa a Kádár-kor közveszélyes munkakerülő bohémjaként a nagy hatalmú rendőrtiszt lányának nemz gyermeket. Ez ismét a nemzedékeknek, mint kollektív entitásoknak az egységét és kölcsönös egymásra utaltságát hangsúlyozza.

A regény motívumkészletének jelentős részét adják a Bibliából, zsidó-keresztény vallási narratívából kölcsönzött elemek, melyeknek szintén külön fejezetet szenteltem. A legfeltűnőbbben ez néhány karakter teljes cselekményen átívelő, bibliai szerepein és szerepváltozásain mutatható ki, de helyenként jóval esetlegesebben, rövid, epizodikus történetekben, párbeszédekben vagy monológokban is felbukkannak az ide köthető utalások. Ez különösen Dobrovics életfeladatának körvonalazódása miatt jelentőségteljes: alakja ezzel ugyanis egyre több messianisztikus jegyet ölt magára, amivel egy bizonyos szintig a többi szereplő is együtt változik. Korábban látnokként és szent örült különként ábrázolt barátja, Doxa fokozatosan egy Keresztelő János-identitást vesz fel, az elmeorvos a Kísértő, míg a rendőrszázados az ószövetségi Atya megfelelőjeként jelenik meg. A messianisztikus küldetés szintén jelen volt már a *Legendáriumban* is, de a *Vadnai Bébi*ben jóval konkrétabb keresztény felhangokkal jelenik meg. Ezen a ponton vissza kell térni a budapesti neoavantgárd szcénához, melyben a krisztusi eszkatológiából származtatható „új ember”-motívum, valamint a jelentősebb alkotók megváltóként való ünneplése egyaránt jelen voltak. Ehhez a már hivatkozott Havasréti mellett St. Turba Tamás interjúkötete,¹⁹ valamint Kürti Emese

¹⁹ ST. TURBA Tamás, *FIKA/BOGEY, Fiatal Művészek Klubja. Interjú St. Auby Tamással*. Ludwig Múzeum, Kortárs Művészeti Múzeum, Budapest, 2013.

monográfiája²⁰ adtak termékeny szakirodalmi háttérrel. A kisebb bibliai allúziók egy részének feltárása szintén helyet kapott a fejezetben.

A filmszerű jelleg és a vizualitás szintén fontos szempont volt, önmagában a *Vadnai Bébi* kapcsán, de a *Legendárium*mal való összevetésben, valamint a szerző filmes életművének tudatában is. A *Legendárium* közvetlenül és egyértelműen a francia újhullámos filmet idéző leírásai, szürrealisztikus jelenetei itt nincsenek jelen, azonban a *Vadnai Bébi* sem kevésbé direkt módon, a filmes alkotómunka eszközeit motívumként beemelve mozdul el helyenként egy transzmediális prózanyelv irányába. Itt ismét a neoavantgárd film-és videoművészet, valamint filmelmélet volt a legfőbb hivatkozási pont: a *Vadnai Bébi* nem pusztán metafikciósan, a megelevenítés és emlékműállítás együttes szándékával utal a regény cselekményének idejét meghatározó művészetelméleti kérdésekre. A szereplők percepciója saját életükkel és a világgal szemben gyakran mutat hasonló jegyeket, mint az észlelés, művészet, és végső soron az ember megújítását célzó, a magyar kultúrában főként Erdély Miklóshoz köthető montázs-elmélet.²¹ A kiközlő idők vizuális megtapasztalásai és a saját élet kívülről, moziban látott filmként való megélése egyaránt ide sorolhatók: a montázs-elmélet gnosztikus, forradalmi potenciálja a *Vadnai Bébi* szereplői számára mintegy transzcendentális vezérlőként és a metafizikai szabadságra való törekvés egyik eszközeként érvényesül.

A vizuális reprezentációk nem egyszer sorskérdéssé nőnek a regényben: Bébi egyik fiatalkori szeretőjéről kiderül, hogy kém volt, és a kirándulásokkor róla készített fotóin valójában a háttérben látszó katonai és ipari objektumok az élesek, míg maga Bébi alakja homályos. Ez az, ami Bébit a Gestapo figyelmébe vonja, és ami kis híján az életébe kerül. Később, az 1970-es években, az alkotói válságba jutott Dobrovics éri el újra az ihlet vágyott állapotát azáltal, hogy az idős Bébi képe egyre élesebben jelenik meg a tudatában. Ezek önmagukban is rendelkeznek filmes párhuzamokkal, de elemzésem fő csapását itt a karakterív vizuális jelzései adták: a fiatal Bébinek a színeit írja le érzékletesen a szöveg, míg az idős Bébi utolsó leírásakor sziluetté válik egy árnyjátékban. Ennél is lényegesebb azonban a fény-árnyék viszonyok jelenléte a regényben: a nyugati kultúrkörben, főként a keresztény hagyományban az igazsághoz rendelt fény, és a tudatlansághoz, hazugsághoz rendelt sötétség a *Vadnai Bébi* lapjain mintha megfordítva szerepelne, de az igaz-hamis dichotómia pusztán felcserélése helyett

²⁰ KÜRTI Emese, *Glissando és hűrtépés. Kortárs zene és neoavantgárd művészet az underground magánterekben, 1958-1970.* Budapest, L'Harmattan, 2018

²¹ ERDÉLY Miklós, *Montázs-éhség = uő, A filmről,* Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám – Intermedia 1995. 95-105. https://artpool.hu/Erdely/Montazs_ehseg.html - internetes hozzáférés: 2024. 08. 25., ²¹ ERDÉLY Miklós, *Montázsgesztus és effektus = uő, A filmről. (Filmelméleti írások, forgatókönyvek, filmtervek, kritikák) Válogatott írások II.* Budapest, Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám – Intermedia, 1995, 142-162.

egyfajta átalakítás, relativizáció figyelhető meg. Az igazság nem csak a sötétséghez rendelve, de szubjektív, és főként irodalmivá tett igazságként jelenik meg: ez etikai és ismeretelméleti aspektusból is köthető a metafizikai alapok korábban már tárgyalt képlékenységéhez és megfoghatatlanságához.

Az elemzés végén térek ismét rá a *Vadnai Bébi* kapcsán is azokra a szempontokra, amelyek a *Legendárium* interpretációját meghatározták. A történelemképzetek számos, már említett motívumhoz hasonlóan, jóval explicitebben jelennek meg a 2013-as regényben. Ide sorolható már az is, hogy a Dobrovics tudatára fokalizált narráció elbeszéli, hogyan változtatja meg szinte az érzékelhető valóságát és a budapesti környezet észlelését számára a múlt megelevenedése, de az 1970-es évek idősíkjának idősebb emberei, akik alapélménye a II. világháború átélése, szintén nem egyszer nyíltan megfogalmazzák történelemről alkotott véleményüket és felfogásukat. Ennek első jelentős képviselője Dobrovics apja, de később Tipsi, a címbeli Vadnai Bébi férje lesz az, akivel a Dobrovics hosszú eszmecsereket folytat a témában: az embert és természetét állandó, változatlan, monolit képződménynek látja, amivel Dobrovics hegeli hatást mutató véleménye ütközik: szerinte az ember és a tudat egyaránt történelmi képződmények, és alapvető struktúrájukat a koruk és az abból származó kollektív tapasztalatok alapvetően meghatározzák. A *Legendárium*ban a kevés ilyen jellegű megnyilatkozás jóval indirektebb, és minden esetben a család az a motívum, amelyről a gondolatmenetek továbbindulnak a nagyobb, historikus narratívák, az ezekhez kapcsolódó emlékek felidézései felé. Mindennek van egy másik oldala is: mint már említettem, az *Anna*-fejezet, ahonnan az egész regénykompozíció visszamenőleg is összeáll és értelmet nyer, a szereplőket és a helyszínt is történelmi allegóriaként viszi színre. A *Vadnai Bébi*ben a narráció, és helyenként a megszólaló alakok is időről időre felcserélhető, szinte egylényegű dolgokként beszélnek magánéleti és történelmi eseményekről, mintha a kettőt semmi sem választaná el egymástól. Később több idősebb karakter is egységes, egymástól származó egészekként írja le a nemzedékeket, főként egymásra utaltságuk és a fiatalok sorsfeladatainak összefüggésében. Mindezek ugyanakkor csak megalapozzák azt, hogy a *Vadnai Bébi* fő cselekményszálai ugyancsak korszak-allegóriának tekinthető emberi sorsokat kísérnek végig: a zsidó úrilány Bébi és a fajgyűlölő, nemzetiszocialista orvos szerelmének története a Soá és a világháború allegóriája, míg gyermekük, az 1970-es években különként kallódó Doxa láthatólag a kádári puha diktatúra társadalmi neurózisait egyesíti egy személyben. Dobrovics feladata, a múlt nyelvi reprodukálása ugyanazzal a megváltó potenciállal bír, amelyre a *Legendárium*

kompozíciója is utal, és amely a saját jelen, és a múlt közötti kapcsolat és összefüggések szubverzív, felszabadító erejű felmutatásának benjamin konceptiójába illeszkedik.

Doxa karakterének másik allegorikus viszonyát, végül átlényegülését ugyancsak explicit kiszólásokkal teszi egyértelművé a szöveg: a törzsi nevét adó görög szó ugyanis, mint azt az egyik szereplő elmondja, magát a „halandók vélekedését”, a bizonytalan igazságtartalmú hírt, történetet jelenti. Ez pedig, ahogy a direkt félrevezető fedőtörténet és álhír is, központi motívum a *Vadnai Bébiben*: még a nagy, generációs narratívák is helyenként kétes igazságtartalmúak, az „igazság” képzetét pedig, mint arról már szó esett, a regény poétikája számos aspektusból relativizálja és kimozdítja. Doxa tehát a regény szövegének azonosítottja is, az írással küzdő Dobrovics szerző-alakjához képest ő testesíti meg azt a metafizikai szabadságot, amely a szépirodalmi alkotás alapfeltétele. Itt Boris Groys téziseire²² hivatkoztam: szerinte a nyelv alapvetően paradoxikus, nem csak forma és tartalom, vagy a kifejezni vágyott gondolat és szóbeli megvalósulásának szükségszerű ellentmondásai miatt, de azért is, mert a nyelvi megnyilatkozás eleve az igaz-hamis ellentétpár együttes jelenlétének lehetőségét előfeltételezi. Groys Szókratészre hivatkozik, akinek részéről a tiszta és világos kifejezőmód idealizálása ugyancsak paradox volt, ő maga ugyanis dagályosan, gyakran érzelmektől fűtötten beszélt, és babonákra hivatkozva érvelt: Szókratész alakja szintén párhuzamba hozható Doxával. Ennél is fontosabb azonban az a hasonlóság, amely a *Legendárium* végének szintén János nevű szereplőjével fennáll: mindketten a „lehetséges” létmódjának abszolút megtestesülései, és elbuknak ugyan, de a részben önként vállalt száműzetés egy elzárt, Pokol tornácára hasonlító helyen, ahol a történetük zárul, egyszermind ennek a „lehetségesnek” a megőrzése, fenntartása, a törvény hatalmával szembeni kitartó képviselése. A történet elmondásának feladata Dobrovicsra hárul, de egy másik, a tragikus karakterívet is megengedő módon Doxa is megőriz valamit saját messiási potenciáljából. Agamben megállapításai Kafka *A Törvény kapujában* című művének vidékről jött emberéről ugyanúgy érvényesek Doxára is, és ez esetben még azt sem lehet állítani, hogy a *Vadnai Bébiben* mindez explicitebben jelenne meg: az eltérések inkább hangsúlyokban és árnyalatokban keresendők.

A *Legendárium* és a *Vadnai Bébi* együttes szoros olvasása, értelmezése és egyetlen fejlődési ív stációiként való, összehasonlító vizsgálata segített Bereményi Géza prózai életművének egy eddig sokszor említett, de keveset kutatott szegmensét egy mélyebb elméleti kontextusban elhelyezni és az életmű hosszabb távú összefüggéseire, tendenciáira rávilágítani.

²² Boris GROYS, *Kommunista utóirat*. (ford.: Nagy Edina) Budapest, Múcsarnok Nonprofit Kft, 2011.

A történelem-és megváltásképzetek fókuszba helyezése véleményem szerint az egyik legtermékenyebb irány lehet akár a Bereményi-életmű jövőbeli, teljes feldolgozásának, kiritikai és tudományos oldalról egyaránt.